

Јелена М. Пешић

Институт за психологију Филозофског факултета у Београду

МЛАДИ КАО РЕСУРС ДРУШТВЕНОГ РАЗВОЈА: ПЕРСПЕКТИВА СТУДИЈЕ О КОРИШЋЕЊУ ВРЕМЕНА*

Сажетак

У раду се анализирају налази студије о свакодневици средњошколаца, у оквиру које је код нас први пут спроведено испитивање буџета времена младих. Циљ је да сагледамо шта ови налази говоре о подстицајности социјализацијских искустава младих и социо-културних окружења у којима се одвијају њихове свакодневне активности. Начин коришћења времена посматра се не само као ресурс личног развоја младих особа, већ и као ресурс развоја друштва, у смислу продукције људског капитала, формирања просоцијалних и демократских вредности, као и припреме за грађанску партиципацију. Подаци показују да наши средњошколци, у поређењу са младима из других земаља, посвећују велики део времена школском учењу, а значајно мање економски продуктивном раду. У контексту релативно слабих постигнућа ученика на тестирањима образовних исхода, то још једном потврђује да се кључни проблем образовног система тиче природе компетенција које су у њему (де) фаворизоване. Такође су разматране позитивне и негативне импликације малог учешћа младих у сфери рада, као и разлози за боље повезивање формалног и неформалног образовања. Налази о разликама у заступљености и структури образовних активности зависно од социо-економског статуса ученика отварају и питања везана за демократичност образовања. Посебно важним сматрамо налазе који показују да се слободно време средњошколаца практично

* Рад је настао у оквиру пројекта „Идентификација, мерење и развој когнитивних и емоционалних компетенција важних друштву оријентисаном на европске интеграције”, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

своди на активности којима је циљ забава и пасивна релаксација. Занемарљиво мали део времена посвећују ментално ангажујућим и стваралачким активностима, као и активностима друштвено ангажујућег карактера. У светлу ових налаза разматрани су могући облици подршке конструктивнијим начинима провођења времена, не само као предуслова за подстицање позитивног развоја младих, већ и као делотворног механизма превенције ризичних и антисоцијалних понашања.

Кључне речи: млади, коришћење времена, омладинска политика, развојни капацитети друштва

Амартја Сен, добитник Нобелове награде за економију 1998. године, рекао је да се снага једног друштва не мери висином бруто националног дохотка по глави становника, већ приликама које се пружају младима – слободама које они имају у погледу саморазвоја и одговорне акције.¹⁾ Снага ових речи великим делом произилази из чињенице да је њихов аутор један од водећих светских економиста, јер сама идеја да су млади најважнији ресурс друштва („наше највеће благо“) и носиоци друштвеног развоја (јер „на младима свет остаје“) свакако није нова. Оно што, међутим, јесте новина последњих деценија, и у чему лежи дубљи смисао Сенових речи, тиче се систематских настојања да ова идеја буде заиста уграђена у темељне принципе друштвене бриге о младима и конкретне акције омладинске политике.

Реч је о својеврсној промени фокуса у самом приступу младима – сразмерно дугу традицију перципирања адолесцената првенствено или претежно као проблема друштва, замењује настојање да се препознају и систематски подрже потенцијали младих, као важног ресурса друштвеног развоја и напретка. Ово начело експлицирано је као полазиште омладинске политике у међународним документима (Светски акциони план за младе УН од 2000. године па надаље, Стратегија ЕУ за младе 2010-2018, Бела књига о политици за младе Европског парламента), као и у Националној стратегији за младе Републике Србије.²⁾

Промене у научном дискурсу значајно су утицале на овакав правац промена јавног и политичког дискурса о младима. Док су кроз скоро цео двадесети век доминантне културне репрезентације о адолесцентима биле изграђене управо око њихове емоционал-

1) **Amartya Sen**, *Development as freedom*, Random House, New York, 1999, стр. 5.

2) Доступно на адреси http://www.srbija.gov.rs/extfile/sr/88759/nacionalna_strategija_zamlade0081_cyr.zip

не нестабилности и социјалне неприлагођености, у новије време оне се све више утемељују на испитивању развојних могућности и потреба младих.³⁾ Важну улогу у том померању фокуса имале су студије о коришћењу времена (*time use studies*), тј. испитивање буџета времена младих. Методологија ових студија почива на утврђивању просечне количине времена (броја сати или минута) које млади проводе у различитим категоријама активности, током одређеног временског периода (најчешће једног случајно изабраног дана). Према уобичајеној категоризацији активности, утврђује се колико времена млади проводе у радним активностима (образовне активности, економски продуктиван рад и кућни послови), структурисаним активностима слободног времена (организоване ваннаставне активности, хоби, спортски тренинзи, волонтирање и сл.) и неструктурисаним активностима слободног времена или доколици (дружење, гледање телевизије, слушање музике, коришћење рачунара за забаву, итд.).⁴⁾

Испитивање буџета времена омогућава да се процени квалитет свакодневног живота младих, посматрано из угла самих младих особа, али и из перспективе друштва. Управо због тога резултати ових студија често се користе као емпиријска основа за креирање и вредновање социјалне политике у различитим областима друштвеног живота. Основна идеја је та да избори младих који се тичу начина провођења времена значајно обликују развојно релевантна искуства од којих зависи успешност њихове транзиције ка одраслом добу. Продуктивно коришћење времена подразумева оне активности које пружају прилике за изградњу когнитивних и социо-афективних компетенција, формирање идентитета, развој просоцијалних вредности и образаца понашања, као и припремање младих за преузимање нових социјалних улога и одговорности у различитим областима друштвеног живота. Поменути исходи у литератури се често срећу као концепт „позитивног развоја младих“.⁵⁾ С друге стране, активности које пружају мало прилика за ову врсту социјализацијских искустава, са развојног становишта практично представљају губљење времена. У том смислу, одлуке младих да време инвестирају у једне или друге активности имају

3) T.S. Saraswathi, Reed W. Larson, „Adolescence in Global Perspective: An Agenda for Social Policy“, у зборнику: *The world's youth: Adolescence in Eight Regions of the Globe* (приредили: Bradford Brown et al.), Cambridge University Press, Cambridge, 2004, стр. 350-352.

4) Reed W. Larson, Suman Verma, „How children and adolescents spend time across the world: Work, play and developmental opportunities“, *Psychological Bulletin*, Vol. 125, No. 6, 1999, стр. 702-703.

5) Reed W. Larson, „Toward a psychology of positive youth development“, *American Psychologist*, Vol. 55, No. 1, 2000, стр. 170-181.

велики утицај на њихово будуће добростање, али и на добробит друштва. Илуструјући ову идеју, Кели наводи пример националног извештаја о проблемима младих у САД. Уз податке о порасту броја младих који напуштају школовање и укључују се у различите врсте ризичних понашања, истакнуто је да они тиме „ограничавају своје шансе да остваре успешан живот као одрасли“, али да такође „угрожавају и америчку позицију као светске економске силе“.⁶⁾ И у Националној стратегији за младе Републике Србије, као стратешком документу омладинске политике, препознато је да системска помоћ младима да искажу и остваре своје могућности представља услов за остваривање не само њихове личне, већ и друштвене добробити.

Прво испитивање буџета времена младих у Србији спроведено је управо за потребе израде Националне стратегије за младе, при тадашњем Министарству омладине и спорта Републике Србије. Ово испитивање заправо је било део шире студије о свакодневици средњошколаца, коју је за потребе Министарства спровео Институт за психологију. Највећи део резултата коришћен је за приказ стања о положају младих у Србији, као и приликом дефинисања циљева и мера Стратегије. Подаци добијени испитивањем буџета времена нажалост нису били обухваћени, јер се показало да је њихова обрада и анализа временски знатно захтевнија и сложенија. У овом раду анализираћемо најважније налазе из тог дела студије, с фокусом на образовним активностима средњошколаца и активностима слободног времена.⁷⁾ Покушаћемо да сагледамо шта ови налази говоре о квалитету свакодневног живота младих, али и о подстицајности социо-културних окружења у којима се одвија њихова свакодневница. Стога ће се импликације налаза разматрати и у светлу циљева и мера актуелне омладинске политике и Националне стратегије за младе.

6) Peter Kelly, „The dangerousness of youth-at-risk: the possibilities of surveillance and intervention in uncertain times“, *Journal of Adolescence*, Vol. 23, 2000, стр. 465.

7) Истраживање је обављено на узорку од 922 ученика средњих школа, структурисаном по региону (Београд, Северна, Централна и Јужна Србија), узрасту (од првог до четвртог разреда) и типу школе (гимназије, четворогодишње и трогодишње стручне школе). Детаљније информације о методологији можете видети у: Јелена Пешић, Марина Виденовић и Дијана Плут, „Слободно време и позитиван развој младих“, *Психолошка истраживања*, вол. 15, бр. 2, 2012, стр. 156-159.

1. ОБРАЗОВНЕ АКТИВНОСТИ МЛАДИХ КАО ПРОДУКЦИЈА ЉУДСКОГ КАПИТАЛА

Кроз различите врсте образовних активности, а поготово оне које се одвијају у контексту формалног образовања, млади се опремају компетенцијама неопходним за њихово укључивање у сферу рада, али и друге области друштвеног деловања. Зато се време које млади посвећују образовним активностима види као најпродуктивнији начин коришћења времена, и из угла појединца и из перспективе друштва. Будући да се време које одрасли инвестирају у радну делатност сагледава као „мерљива јединица људског капитала“, време које млади проводе у школском учењу и неформалном образовању може се посматрати као „апроксимативна мера извора или продукције људског капитала“.⁸⁾ У том контексту, време посвећено изградњи образовних компетенција представља мерљиви допринос економском функционисању и развоју друштва. Истраживања заиста потврђују да је количина времена коју млади проводе у учењу повезана са стопом раста друштвеног производа.⁹⁾

У многим земљама буџет времена младих зато је предмет систематског истраживања и праћења, још од краја шездесетих година прошлог века. То омогућава праћење културно-историјских промена у количини времена коју млади посвећују учењу (често у компарацији са временом које проводе у економски продуктивном раду), као и поређење младих из различитих земаља. У наставку текста анализираћемо налазе о образовним и радним активностима наших средњошколаца, кроз компарацију са резултатима испитивања буџета времена младих из САД, Европе и Источне Азије.¹⁰⁾

Учење у школском контексту. Најважнији налаз до кога смо дошли испитивањем радних активности наших средњошколаца јесте тај да количина времена коју они инвестирају у школско учење уопште није мала. У школским активностима, као високо структурисаном контексту учења, они дневно проводе нешто више од пет сати, што је више од младих из САД, слично просеку за европске земље, а значајно мање једино у односу на младе из Источне Азије. Пошто је трајање обавезних школских активности регулисано на нивоу образовног система, у анализи крос-културних разлика значајнијим се сматрају разлике у времену које млади

8) Reed W. Larson, Suman Verma, нав. дело, стр. 701.

9) Према Reed W. Larson, Suman Verma, нав. дело, стр. 702.

10) Vanessa Wight, Joseph Price, Suzanne Bianchi, Bijou Hunt, „The Time Use of Teenagers“, *Social Science Research*, Vol. 38, No. 4, 2009, стр. 800-801; Reed W. Larson, Suman Verma, нав. дело, стр. 724-726.

провode у учењу код куће. Резултати показују да средњошколци из Србије у просеку уче готово сат и по времена дневно (81 минут), што је двоструко више од њихових америчких вршњака (40 минута), слично као код младих из већине европских земаља, а значајно мање од средњошколаца из земаља Источне Азије (180 минута).¹¹⁾

Подаци о времену које млади проводе у школском учењу често се доводе у везу са постигнућима која остварују на националним и међународним евалуацијама образовних исхода. О оправданости оваквог начина размишљања најбоље сведоче резултати метастудије (рађене на основу података из чак педесет студија), у којој је потврђена позитивна корелација између количине времена које млади проводе у учењу и њихове успешности на тестирањима образовних постигнућа.¹²⁾ У том контексту, мала заступљеност учења у свакодневици средњошколаца препозната је као важан национални проблем у САД, који угрожава економске позиције земље и виталне интересе друштва. Сасвим су супротна искустава источноазијских земаља, чији средњошколци, као што смо видели, уче значајно више него млади из осталих делова света. Од друге половине двадесетог века, индустријализована друштва Источне Азије систематски улажу у образовање да би повећала развој људског капитала, па бележе успехе на међународним тестирањима, као и високу стопу економског раста.¹³⁾

Занимљиво је из тог угла анализирати резултате наших средњошколаца. Упркос томе што количина времена коју они дневно посвећују учењу није мала, резултати националних и међународних испитивања указују на недовољан квалитет образовних постигнућа.¹⁴⁾ Ови налази сугеришу да проблем пре лежи у квалитету, него у количини учења. Кључно питање јесте које врсте знања и компетенција су (де)фаворизоване у нашем образовном систему, односно у којој мери образовне активности омогућавају младима да изграде знања и вештине које су неопходне ефикасно укључивање у сферу рада, као и компетенције које их могу учинити конкурентним у глобализованом и високо компетитивном свету послова-

11) Јелена Пешић, Марина Виденовић и Дијана Плут, „Образовне активности средњошколаца у Србији: анализа временског дневника“, *Зборник института за педагошка истраживања*, вол. 45, бр.1, 2013, стр. 173-175.

12) Harris Cooper, Jorgianne Robinson i Erika Patall, „Does Homework Improve Academic Achievement? A Synthesis of Research 1987–2003“, *Review of Educational Research*, Vol. 76, No. 1, 2006, стр. 48-50.

13) Према Reed W. Larson, Suman Verma, нав. дело, стр. 713.

14) Видети у: Радован Антонијевић и Драган Јањетовић (ур.), *TIMSS 2003 у Србији*, Институт за педагошка истраживања, Београд, 2005; Драгица Павловић-Бабић и Александар Бауцац, *PISA 2009 у Србији - први резултати*, Институт за психологију, Београд, 2011.

ња. Питање квалитета образовних активности младих, посматрано из угла продукције људског капитала, добија посебан значај у контексту неповољних демографских тенденција у Србији. Процењује се да ће старење популације већ у овој деценији довести до осетног смањења становништва радног узраста (тј. потенцијалног и расположивог људског капитала), „што ће се негативно одразити на функционисање тржишта рада, односно на радни потенцијал будућег привредног раста“.¹⁵⁾ У том смислу, сматрамо да је наглашавање потребе за остваривањем међусекторске сарадње веома значајно место Националне стратегије за младе. У њој је истакнуто да добра омладинска политика подразумева тесну повезаност са образовном политиком, поготово у погледу дефинисања и праћења индикатора који говоре о квалитету образовних постигнућа.

Структура радних активности. Време које млади посвећују учењу често се анализира у компарацији са другим радним активностима, а поготово са временом које улажу у економски продуктиван рад, тј. бављење пословима који доносе приходе. У структури радних активности наших средњошколаца учење је далеко најзаступљеније и обухвата чак 73% укупне количине времена које млади проводе у раду ван школе. Само 6% средњошколаца наводи да су били укључени у послове који доносе приходе. По типу посла, доминирају помагање породици у пољопривредним радовима и рад у ресторанима или кафићима, док су веома ретки послови који захтевају веће ментално ангажовање. Просечно време које наши средњошколци дневно проводе у економски продуктивном раду износи свега 7 минута, што је значајно мање не само у односу на америчке тинејџере (53 минута), већ и у односу на младе из већине европских земаља (просек 30 минута). По малом инвестирању времена у приходовање, наши млади слични су једино својим вршњацима из источноазијских земаља, који готово целокупно време ван школе посвећују учењу.¹⁶⁾

Може се рећи да ови налази имају позитивне, али и негативне импликације, посматрано из угла продукције људског капитала. С једне стране, истраживања потврђују да је време проведено у школском учењу далеко продуктивније са становишта развоја компетенција које су потребне за професионалну инклузију младих. Послови којима се млади баве најчешће су рутински и ментално неизазовни (што је потврђено и у нашем истраживању), а знања и вештине које тако стичу имају малу могућност примене у дру-

15) Данило Шуковић, „Економски ефекти старења становништва“, *Српска политичка мисао*, вол. 41, бр. 3, 2013, стр. 173.

16) Јелена Пешић, Марина Виденовић и Дијана Плут, нав. дело, стр. 173-175.

гим радним контекстима. С друге стране, емпиријски је потврђено да учешће у економски продуктивном раду може подстаћи развој личних квалитета који су важни за укључивање младих у сферу рада, попут осећања одговорности, вештина управљања временом и новцем, као и социјалних компетенција.¹⁷⁾ Коначно, квалитативни подаци које смо добили испитивањем буџета времена (анализа коментара које су неки ученици дали о својим активностима), показују да средњошколци позитивно оцењују мотивациону вредност школске праксе. Активности које у склопу праксе проводе у радним организацијама млади виде као занимљиве, корисне и важне.

У Националној стратегији за младе истакнута је потреба за јачањем веза између образовања и привредног сектора, поред осталог и у виду модернизације практичне наставе у средњим школама и професионалне праксе у предузећима и организацијама. Више квалитетне праксе поготово је важно младима који похађају стручне школе, јер они, како показују и резултати нашег истраживања, значајно мање времена инвестирају у школско учење него ученици гимназија.¹⁸⁾ Независно од образовних аспирација, прилике за ову врсту сусрета са сфером рада могу повећати ниво информисаности о избору занимања, могућностима запошљавања и перспективама на тржишту рада, што је такође један од циљева омладинске политике. Професионална пракса такође може допринети изграђивању практичних вештина и способности примене знања, које се недовољно подржавају у контексту школског учења. Стога се може рећи да повезивање формалног и неформалног образовања с пуним правом представља један од стратешких циљева омладинске политике.

Демократичност образовања. Подаци добијени испитивањем буџета времена показују да гимназијалци и млади из породица вишег социо-економског статуса проводе значајно више времена у школском учењу и ваннаставним активностима образовног карактера, него ученици средњих стручних школа и млади из породица нижег социо-економског статуса.¹⁹⁾ Очекивано, добијена је позитивна веза између количине времена које се инвестира у учење и школског успеха, а резултати бројних истраживања потврђују да је оно повезано и са другим показатељима академске успешности (квалитет знања, наставак школовања), каснијом професионалном продуктивношћу (стопа запослености, висина прихода и сл.), као и

17) Reed W. Larson, Suman Verma, нав. дело, стр. 710.

18) Јелена Пешић, Марина Виденовић и Дијана Плут, нав. дело, стр. 176-177.

19) Јелена Пешић, Марина Виденовић и Дијана Плут, нав. дело, стр. 176-177

са показатељима менталног здравља и социјалне адаптираности.²⁰⁾ Подаци изнети у Националној стратегији за младе такође потврђују да ниво образовања битно одређује будући статус младих на тржишту рада.

Ови налази сугеришу да образовне активности младих учествују у стварању и репродуковању социјалне неравноправности. Један од ефеката формалног образовања требало би да буде смањивање разлика у подстицајности услова за учење и развој, које се јављају као последица различитог социо-економског статуса ученика. Нажалост, изгледа да се кроз образовне активности ове разлике додатно продубљују, у смислу да од школских и ваннаставних активности више добити могу да очекују млади који већ долазе из подстицајнијих породичних окружења. Будући да је један од циљева Националне стратегије да се младима омогуће једнаке шансе за учење, професионални и лични развој, потребно је и из тог угла размотрити мотивациону и педагошку вредност образовних активности. Другим речима, потребне су систематске мере такозване „позитивне дискриминације“ – креирање додатних услова и облика подршке у оквиру наставних и ваннаставних активности, који би младима из мање подстицајних средина омогућили већу укљученост у образовне активности и ефикасније учење, а самим тим и веће шансе за постизање академске и професионалне успешности.

Налази нашег истраживања релевантни су за питање демократичности образовања из још једног угла. У Националној стратегији за младе истакнута је потреба за стварањем простора за демократски разговор у образовним институцијама, односно за повећањем учешћа младих у процесима одлучивања. Анализа коментара које су ученици дали о својим школским активностима показује да они заиста имају много тога да кажу о релевантним проблемима образовања.²¹⁾ Осим уопштених процена о малој мотивационој вредности наставе и учења, средњошколци су навели и због чега им је тешко да активно прате и учествују у настави, која врста наставних метода, активности и задатака код њих побуђује радозналост, унутрашњу мотивацију и доживљај личне укључености, шта је позитивно (или негативно) у раду наставника, како виде употребну вредност знања које стичу у школи и сл. Развој институционалних механизма (попут, рецимо, Бачког парламента), који

20) Harris Cooper, Jorgianne Robinson, Erika Patall, нав. дело, стр. 51-52; Reed W. Larson, Suman Verma, нав. дело, стр. 713-714.

21) Јелена Пешић, Марина Виденовић и Дијана Плут, „Како средњошколци доживљавају образовне активности - квалитативна анализа временског дневника“, *Настава и васпитање*, вол. 62, бр. 3, 2013, стр. 407-420.

би омогућили да глас ученика буде јасније артикулисан и уважен, један је од важних предуслова за креирање подстицајнијег образовног окружења.

Квалитативни одговори ученика, као и подаци о количини времена коју инвестирају у школско учење, показују да млади разумеју инструменталну вредност компетенција које стичу током школовања. Упркос бурним транзиционим процесима и свепржимајућој друштвеној кризи, изгледа да је образовање задржало важно место у вредносном систему младих. Уважавањем њиховог виђења о томе шта су добре и лоше стране постојеће образовне праксе, повећава се разумевање између различитих актера образовног процеса, његова ефикасност, као и посвећеност младих конвенционалним друштвеним вредностима и циљевима.

2. СЛОБОДНО ВРЕМЕ МЛАДИХ: ОД ДОКОЛИЦЕ ДО ПРИЛИКА ЗА ПОЗИТИВНИ РАЗВОЈ

Из угла личног развоја младе особе, али и из перспективе друштва, конструктивно коришћење времена не обухвата само образовне активности, већ и структурисане активности слободног времена. Реч је о ваннаставним активностима које се организују у школи или заједници, као што су учешће у раду секција или клубова за младе, похађање различитих курсева, волонтерски и друштвено користан рад, ангажовање у омладинским удружењима и организацијама, и сл. Ове активности младима пружају прилике за самоекспресију, развој интересовања, изградњу идентитета, као и социјалних компетенција које су потребне за њихово ефикасно укључивање у различите области друштвеног деловања. С друге стране, неструктурисане активности слободног времена (доколица) углавном се сматрају непродуктивним начином провођења времена, али и погодним тлом за укључивање младих у различите врсте ризичних и антисоцијалних понашања. У овом контексту, погледајмо шта показују налази о слободном времену наших средњошколаца.

Ваннаставне активности. Један од најважнијих налаза добијених испитивањем буџета времена младих свакако је занемарљиво мала заступљеност организованих ваннаставних активности у типичном дану наших средњошколаца. Само 6% младих (60 од 922) наводи да су били укључени у ову врсту активности, при чему се најчешће ради о курсевима страних језика и музичкој школи. Још се помињу, мада значајно ређе, и бављење уметничким актив-

ностима, као и учешће у просоцијалним акцијама и организацијама. Да су организоване ваннаставне активности занемарљиви део свакодневице наших средњошколаца потврђује и податак да на њих одлази свега пет минута од укупно пет и по сати колико млади проводе у активностима слободног времена. Поређења ради, амерички средњошколци у различитим врстама ваннаставних активности проводе чак шест пута више времена (29 минута дневно), док је разлика мања када се ради о просеку за европске земље (10 минута). Дакле, могло би се рећи да је мала заступљеност ваннаставних активности једна од културних специфичности контекста развоја младих у Србији (изузимајући једино источноазијске земље, у којима млади готово целокупно време ван школе посвећују учењу).²²⁾

Импликације ових налаза могле би се најсажетије формулисати као пропуштање драгоцених прилика за подршку позитивног развоја младих. За разлику од доколице, ваннаставне активности младима пружају прилику да своје време и труд конструктивно инвестирају у бављење оним областима које су сами изабрали, као и да систематски развијају своја интересовања, вештине и таленте. При томе добијају континуирану подршку и вођење од стране одраслих (као у школским активностима), као и повратну информацију о оствареним резултатима и напредовању. Стога не изненађује што бројне студије потврђују да је партиципација у ваннаставним активностима повезана не само са вишим образовним постигнућима, већ и са развојем когнитивних и социјалних компетенција, преузимањем иницијативе и одговорности, јачањем просоцијалних вредности и образаца понашања, као и са позитивнијим ставом према себи, школи и друштву у целини.²³⁾

Без претеривања се, дакле, може рећи да изостанак систематске праксе ове врсте значи лишавање младих управо оних искустава која су веома важна за њихов оптимални развој. То такође значи да школско учење представља практично једини контекст развоја знања и вештина неопходних за социјалну инклузију младих. На тај начин маргинализују се неформални облици образовања, што је супротно духу савремених концепција учења и стратешким правцима образовне и омладинске политике. Уколико је циљ, као што стоји у Националној стратегији за младе, повезивање формалних

22) Јелена Пешић, Марина Виденовић и Дијана Плут, „Слободно време и позитиван развој младих“, *Психолошка истраживања*, вол. 15, бр. 2, 2012, стр. 161-165.

23) Joseph Mahoney, Angel Harris, Jacquelynne Eccles, „Organized activity participation, positive youth development, and the overscheduling hypothesis“, *Social Policy Report*, No. 20, 2006, стр. 8-9.

и неформалних облика учења, као и изградња компетенција које ће младе заиста припремити за живот у савременом друштву, онда је остваривање богате понуде ваннаставних активности у школи и заједници можда и најважнији задатак омладинске политике у Србији.

Грађанска партиципација. Систематска подршка укључивању младих у ваннаставне активности важна је и за њихову политичку социјализацију и јачање демократских капацитета друштва. Резултати лонгитудиналне студије показују да је бављење било којом врстом ваннаставних активности (изузимајући једино спортске) повезано са већом стопом укључивања у грађанске иницијативе током одраслог доба.²⁴⁾ Истраживања потврђују да је укључивање младих у рад просоцијалних удружења и невладиних организација један од најефикаснијих облика цивилног образовања и припреме за грађанску партиципацију. Волонтерски рад, учешће у удружењима и организацијама младих, укључивање у друштвено ангажоване акције и слични облици ангажовања, доприносе усвајању просоцијалних и демократских вредности, изградњи партиципаторног односа према друштвено релевантним питањима, као и формирању активног, социјално одговорног грађанства. Нажалост, заступљеност ових активности у типичном дану наших средњошколаца практично је занемарљива – свега неколико младих навело је учешће у еколошким организацијама, удружењу горана и радионицама о интеркултуралном образовању.

Подаци изнети у Националној стратегији за младе такође показују да је недовољно развијена култура активног учешћа младих у друштву: у акцијама усмереним на решавање проблема локалне заједнице учествовала је свега трећина младих, веома је мали број оних који су били иницијатори таквих акција, а мање од 10% младих учествује у раду просоцијалних и цивилних организација и удружења. Слабо су развијени и механизми за учешће младих у доношењу одлука, чак и у школи, а поготово на нивоу локалне самоуправе и државне управе. Упркос ниској стопи омладинске партиципације скоро две трећине младих верују да би својим учествовањем могли да допринесу решавању проблема младих.²⁵⁾ Стога је оправдано закључити да је један од важнијих задатака омладинске политике управо успостављање институционалних механизма

24) Jennifer Fredricks, Jacquelynne Eccles, „Is extracurricular participation associated with beneficial outcomes: Concurrent and longitudinal relations“, *Developmental Psychology*, Vol. 42, No. 4, 2006, стр. 698-699.

25) Јелена Марковић и Јасмина Кијевчанин, „Проактивни капацитети младих“, у зборнику: *Млади загубљени у транзицији* (приредио Срећко Михајловић), Центар за проучавање алтернатива, Београд, 2004, стр. 126-128.

који ће омогућити веће учешће младих у јавном животу, односно систематска подршка организацијама, програмима и акцијама које имају за циљ веће укључивање младих у процес доношења одлука, њихово самоорганизовање и удруживање, као и промовисање волонтеризма и грађанске одговорности. Такође је важно повезивање културне и образовне политике, како би се избором релевантних информација и културних садржаја остварило афирмисање националног и културног идентитета, као и вредновање мултикултурализма и толеранције.²⁶⁾ Поменуте социјализацијске исходе неки аутори посматрају и у контексту интереса националне безбедности, односно безбедоносног питања људских ресурса.²⁷⁾

Ризици доколице. Подаци о томе како средњошколци проводе слободно време убедљиво показују да се оно, без систематске подршке школе и заједнице, практично своди на непродуктивну доколицу. Највећи део слободног времена (73% или четири од укупно пет и по сати слободног времена) млади проводе у активностима пасивне релаксације и забаве, од чега највише у неструктурисаном дружењу са вршњацима и гледању телевизије и филмова. У њиховом типичном дану, свега једна десетина слободног времена (39 минута) посвећена је ментално ангажујућим активностима, које пружају прилике за лични раст и развој, попут бављења хобијима, читања из задовољства или посећивања културних установа и манифестација.²⁸⁾ Када знамо да половина тог времена одлази на слушање музике, јасно је колико су поменуте активности мало заступљене у типичном дану наших средњошколаца. У том контексту, не изненађује податак да је досада један од најизраженијих проблема код младих из Србије.²⁹⁾

Налази нашег истраживања једнозначно упућују на закључак да тип активности у којима средњошколци махом проводе слободно време подразумева веома мало прилика за позитиван развој. Убеђени смо да је овакво стање превасходно последица тога што у школи и заједници изостаје систематска подршка квалитетнијим начинима провођења времена. То нас поново враћа закључку да успостављање ове врсте подршке треба да буде можда и примарни задатак омладинске политике у Србији.

26) Весна Трифуновић, „Културна политика и образовање у савременом друштву“, *Српска политичка мисао*, вол. 30, бр. 4, 2010, стр. 181-182.

27) Миленко Бодин и Светлана Станаревић, „Идентитет младих – безбедносно питање људских ресурса Србије“, *Политичка ревија*, вол. 32, бр. 2, 2012, стр. 27.

28) Јелена Пешић, Марина Виденовић и Дијана Плут, нав. дело, стр. 159-163.

29) Јелена Пешић, Марина Виденовић и Дијана Плут, „Проблеми младих у Србији: одрастање у условима друштвене кризе“, *Српска политичка мисао*, вол. 25, бр. 3, 2009, стр. 168.

Богата и квалитетна понуда организованих активности у школи и заједници није важна само за подстицање позитивног развоја младих, већ и као један од делотворнијих механизма превенције ризичних и антисоцијалних понашања. Истраживања потврђују народну мудрост која каже да су „празне руке“ (тј. празно време) „ђаволова радионица“, односно да је неструктурирана доколица повезана са већим ризицима од опијања, злоупотребе дрога, насилништва, деликвенције и других врста антисоцијалних понашања. С друге стране, учешће у структурираним активностима у школи и заједници код младих јача позитивно самовредновање и доживљај контроле над властитим животом, доприноси развоју просоцијалних вредности и образаца понашања и повећава капацитет за ношење са свакодневним изазовима и стресом.³⁰⁾ Испуњавање слободног времена конструктивним активностима редукује вероватноћу укључивања младих у ризична и антисоцијална понашања, па се провођење времена у конвенционалним и просоцијалним активностима види као важан заштитни (превентивни) фактор и индиректни механизам (неформалне) социјалне контроле.

Критички оријентисани аутори упозоравају на то да се у контексту актуелних друштвених промена „свако понашање, свака пракса и свака група младих може конструисати у терминима наратива несигурности и ризика“.³¹⁾ У добу „произведене несигурности“ проблеми младих често се сагледавају кроз контрастирање квалитета њиховог актуелног живота и будућности коју преферирају. Другим речима, истиче се да је будућност коју млади очекују угрожена или доведена у питање њиховим актуелним диспозицијама и обрасцима понашања. Саставни део наратива ризика јесу и „процеси респонсибилације“ – пребацивања одговорности са друштва на младе и њихове породице, који се сматрају одговорним за шансе које имају (или немају) у будућем животу, као и за „изборе и опције унутар институционално структурисаног ризичног окружења“.³²⁾ Ово померање одговорности види се као посебно опасно место наратива ризика и извор највећих препрека у остваривању прокламованих циљева друштвене бриге о младима. У контексту теме којом се бавимо, то практично значи да је задатак друштва и

30) Joseph Mahoney i Håkan Stattin, „Leisure activities and adolescent antisocial behavior: The role of structure and social context“, *Journal of Adolescence*, Vol. 23, No. 2, 2000, стр. 113–114.

31) Peter Kelly, нав. дело, стр. 463.

32) Peter Kelly, „Youth at Risk: Processes of individualisation and responsabilisation in the risk society“, *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, Vol. 22, No. 1, 2001, стр. 23.

његових институција да младима омогући продуктивније и развојно подстицајније начине провођења времена.

Минимални захтев да би се то остварило јесте да у школама поново заживе различите секције, ђачке организације и клубови. Системска подршка такође подразумева стварање и умрежавање омладинских организација, центара и клубова за младе, као и понуду великог броја различитих програма на нивоу локалне заједнице, који би били доступни свима, а поготово младима из депривираних средина. Тиме би се омогућило укључивање младих у неформалне образовне, стваралачке и просоцијалне активности, као и већа партиципација у решавању друштвено релевантних питања, поготово оних која се тичу квалитета живота младих. Шири контекст система подршке требало би да обухвати и одређене мере културне и медијске политике. С једне стране, потребно је подићи квалитет понуде, у смислу веће доступности културних садржаја и манифестација (поготово младима из мањих средина), као и обогаћивања медијских програма квалитетним емисијама образовног, културно-уметничког и информативног карактера, које су прилагођене потребама и интересовањима младих. С друге стране, треба стимулисати културну и уметничку продукцију младих, подржати и промовисати њихово стваралаштво, као и сваки облик ангажовања који води развоју интересовања и талената. У средини у којој је затварање биоскопа и књижара готово свакодневна појава, ове циљеве није лако остварити. Али су добити вишеструке – и за младе, и за друштво у целини.

* * *

На претходним страницама изнето је много аргумената за то да начин коришћења времена значајно утиче на процес социјалне инклузије младих, одређујући њихову успешност не само у личном, већ и у професионалном и друштвеном животу. Одлуке младих које се тичу инвестирања времена у одређене врсте активности имају велики утицај на њихово будуће добробање, али и на добробит друштва у целини. Мала заступљеност продуктивних начина коришћења времена данас се види као проблем који може угрозити економске позиције земље, док је емпиријски потврђено да је систематско улагање у формалне и неформалне образовне активности младих повезано са стопом економског раста. У том контексту, слика добијена испитивањем буџета времена наших средњошколаца није претерано оптимистична. Школско учење представља

практично једини контекст развоја компетенција неопходних за укључивање у сферу рада, али и друге области друштвеног деловања, а слободно време готово у целости је сведено на непродуктивну доколицу. Не бисмо, међутим, желели да се налази које смо приказали схвате као још једно емпиријско сведочанство о томе да квалитет свакодневног живота младих није такав да може бити добра припрема за свет одраслих и ресурс друштвеног напретка. Слажемо се са критички оријентисаним ауторима, који у таквом разумевању научних истраживања препознају својеврсно померање одговорности са друштва на младе и њихове породице. Млади се налазе у критичном периоду развоја, у коме друштвени услови и институције имају највећи утицај на ограничавање или подстицање њиховог развоја. Зато свако друштво има стратешки интерес, али и обавезу, да преко својих институција и акција обезбеди што подстицајније услове развоја и што већу једнакост шанси за ефикасно укључивање у друштвене праксе. Важан аспект те подршке свакако је и систематско креирање услова који ће младима омогућити квалитетније и продуктивније провођење времена. Исказано речима Амартје Сена, „неслободе“ у виду недоступности (квалитетног) образовања и културних садржаја, ограничених могућности стваралаштва и грађанске партиципације – ограничавају нормативна развојна искуства која су неопходна да би млади заиста могли бити најважнији ресурс друштвеног напретка.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонијевић, Р., Јањетовић, Д. (ур.), *TIMSS 2003 у Србији*, Институт за педагошка истраживања, Београд, 2005.
- Бодин, М., Станаревић, С. „Идентитет младих – безбедносно питање људских ресурса Србије“, *Политичка ревија*, вол. 32, бр. 2, 2012.
- Kelly, P. „The dangerousness of youth-at-risk: the possibilities of surveillance and intervention in uncertain times“, *Journal of Adolescence*, Vol. 23, 2000.
- Kelly, P. „Youth at Risk: Processes of individualisation and responsabilisation in the risk society“, *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, Vol. 22, No. 1, 2001.
- Larson, W.R. „Toward a psychology of positive youth development“, *American Psychologist*, Vol. 55, No. 1, 2000.
- Larson, W.R., Verma, S. „How children and adolescents spend time across the world: Work, play and developmental opportunities“, *Psychological Bulletin*, Vol. 125, No. 6, 1999.
- Марковић, Ј., Кијевчанин, Ј. „Проактивни капацитети младих“, у зборнику: *Млади загубљени у транзицији* (приредио Срећко Михајловић), Центар за проучавање алтернатива, Београд, 2004.

- Mahoney, J., Harris, A., Eccles, J. „Organized activity participation, positive youth development, and the overscheduling hypothesis“, *Social Policy Report*, 20, 2006.
- Mahoney, J.L., Stattin, H. „Leisure activities and adolescent antisocial behavior: The role of structure and social context“, *Journal of Adolescence*, Vol. 23, No. 2, 2000.
- Павловић-Бабић, Д., Бауцал, А. *PISA 2009 у Србији - први резултати*, Институт за психологију, Београд, 2011.
- Пешић, Ј., Виденовић, М., Плут, Д. „Проблеми младих у Србији: одрастање у условима друштвене кризе“, *Српска политичка мисао*, вол. 25, бр. 3, 2009.
- Пешић, Ј., Виденовић, М., Плут, Д. „Слободно време и позитиван развој младих“, *Психолошка истраживања*, вол. 15, бр.2, 2012.
- Пешић, Ј., Виденовић, М., Плут, Д. „Образовне активности средњошколаца у Србији: анализа временског дневника“, *Зборник института за педагошка истраживања*, вол. 45, бр.1, 2013.
- Пешић, Ј., Виденовић, М., Плут, Д. „Како средњошколци доживљавају образовне активности - квалитативна анализа временског дневника“, *Настава и васпитање*, вол. 62, бр. 3, 2013.
- Saraswathi, T.S., Larson, W.R. „Adolescence in Global Perspective: An Agenda for Social Policy“, у зборнику: *The worlds youth: Adolescence in Eight Regions of the Globe* (приредили: Bradford Brown et al.), Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- Sen, A. *Development as freedom*, Random House, New York, 1999.
- Трифуновић, В. „Културна политика и образовање у савременом друштву“, *Српска политичка мисао*, вол. 30, бр. 4, 2010.
- Fredricks, J., Eccles, J. „Is extracurricular participation associated with beneficial outcomes: Concurrent and longitudinal relations“, *Developmental Psychology*, Vol. 42, No. 4, 2006.
- Cooper, H., Robinson, J., Patall, E. „Does Homework Improve Academic Achievement? A Synthesis of Research 1987–2003“, *Review of Educational Research*, Vol. 76, No. 1, 2006.
- Шуковић, Д. „Економски ефекти старења становништва“, *Српска политичка мисао*, вол. 41, бр. 3, 2013.
- Wight, V., Price, J., Bianchi, S., Hunt, B. „The Time Use of Teenagers“, *Social Science Research*, Vol. 38, No. 4, 2009.

Jelena M. Pesic

**YOUTH AS A RESOURCE FOR SOCIETY
DEVELOPMENT: THE PERSPECTIVE
OF TIME USE STUDY**

Resume

In this paper we analyze the main findings of the empirical study on high school students' everyday life, part of which is the time use study, conducted for the first time on Serbian youth. The aim is to examine what these findings suggest about the quality of young people's daily socialization experiences and developmental opportunities pro-

vided within different socio-cultural contexts of their daily routine. The basic idea is that young people's choices concerning the way of spending time significantly shape relevant developmental experiences, which affect the success of their transition to adulthood and the process of social inclusion. It is empirically proven that young people's decisions to invest time (or not) in certain kinds of activities have major impact on their opportunities for positive development and thus their future well-being. This is also relevant from the perspective of society's well-being since the time youth spend in productive and prosocial activities is often seen as a human capital production (measurable inputs to society's economy), as well as the formation of socially responsible citizenship, committed to conventional values and social praxis. Thus, the time use studies often serve as the empirical basis for creating and evaluating social policies in different fields. We also consider the implications of our study findings from the perspective of goals and measures of recently developed National Youth Strategy of the Republic of Serbia and a new youth policy based on it.

The first focus of analysis concerns the youth educational activities, as they are considered to be the most productive category of time use. The data obtained by the 24-hour time diary method show that Serbian high school students devote a considerable amount of time to school learning, with an average time per day similar to average for European countries and twice the time spent on studying by their peers in the U.S. In the light of relatively poor performance of our students on the national and international assessments of educational outcomes, it is once again suggested that the key problem of educational system regards the nature of competencies that are (dis)favored by the curriculum content and the prevailing teaching and learning methods. In this sense, we believe that the emphasis on the need for cross-sectoral cooperation and close links between education and youth policy is one of crucial points of the National Youth Strategy, especially in terms of defining and monitoring the indicators of key competencies.

Results also show that Serbian high school students spend significantly less time in economically productive work than their peers from other countries, especially from the U.S. Although it is proven that time spent in studying brings more developmental benefits than paid work, due to mentally unchallenging and highly repetitive nature of typical teenagers' jobs, this finding also have some negative implications. It is well supported that youth participation in the sphere of work advances the development of skills, values and personal qualities needed for later work inclusion. The qualitative data (students' personal comments on their activities) confirm that they highly appreciate their workplace

experiences, gathered from the school practice. These findings supports the call for strengthening the links between education and business sectors, formal and informal education, as it is highlighted in the National Youth Strategy. This particularly stands for students of vocational schools and youth of lower socioeconomic status since our results show that they are less involved in academic study and extracurricular activities than the students of gymnasiums and those of higher socioeconomic backgrounds. The previous finding also sets the question regarding the democratization of education since it suggests that young people from more stimulating backgrounds profit more from participation in educational activities, although schooling should actually reduce social inequalities of opportunities in life.

Special emphasis is given to results showing that leisure time of high school students is practically reduced to activities aimed at entertainment and passive relaxation. A negligible amount of time is devoted to mentally engaging and creative, as well as pro-social activities, such as extracurricular and organizational activities, hobbies, volunteering, etc. When compared with youth from other countries, Serbian high school students spend six times less time in extracurricular activities than their peers from the U.S., while the difference is smaller in the case of youth from European countries. We find these results particularly upsetting since numerous studies show that participation in extracurricular and prosocial activities is related to many positive developmental outcomes, such as higher academic and professional achievements, advancement of cognitive and social skills, better mental health and psychosocial adjustment, prevention of risk behaviors, higher rate of participation in civic initiatives and prosocial associations during adulthood, etc. We have thus discussed the possible actions at the level of schools, communities and policies, which could provide more beneficial contexts of time use, supporting the positive development of youth and enabling them to be not the problem of society, but the resource of society's progress.

Key words: youth, time use, youth policy, development capacity of society

* Овај рад је примљен 11. јануара 2014. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. марта 2014. године.

